

sükî, *Hâşiyе ‘alâ Şerhi’l-kebir*, Kahire 1328, I, 25-26; Leknevî, *el-Fevâ’idü’l-behiyye*, s. 241; a.mlf., *en-Nâfi‘u’l-kebir*, Karacı 1990, s. 15; Ale-vî b. Ahmed es-Sekkâf, *el-Fevâ’idü’l-Mekkiyye* (*Mecmû‘atü seb‘atî kütübîn müfide* içinde), Kahire 1358/1940, s. 46; M. İbrâhim Ahmed Ali, “el-Mezheb ‘inde’l-Hanefiyye”, *Dirâsât fi’l-fıkhi’l-İslâmî*, Mekke, ts., s. 83; Abdülkâdir Bedrân, *el-Medhal ilâ mezhebi’l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Beyrut 1405/1985, s. 381, 405, 408-409, 424; M. Revwâs Kal‘acî – Hâmid Sâdik Kuneybî, *Mu‘cemû luğatî’l-fukahâ’, Beyrut 1985, s. 401; Mehmet Erdoğân, İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul 1990, s. 165-170; a.mlf., *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998, s. 350; Abdurrahman b. Hüseyin Âli İsmâil, *el-Le‘âlî’l-behiyye fi keyfiyyeti’l-istifâde mine’l-kütübî’l-Hanbeliyye*, Riyad, ts., s. 78-79; Eyyüp Said Kaya, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhi İstidlâl* (doktora tezi, 2001), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 175-183.

EYYÜP SAİD KAYA

MÜTEKÂRİB

(المتقارب)

Aruz sisteminde bir bahir.

Halîl b. Ahmed’in ortaya koyduğu vezinlerden olup onun sisteminde **müttefik** veya **müttekârib** denilen beşinci dairede birinci, klasik genel sıralamada on beşinci bahir olarak yer alır (*DîA*, III, 428; IV, 484). Tef’ilelerinin birbirine benzemesi, her iki vetid arasında bir sebep ve her iki sebep arasında bir vetid bulunmasından kaynaklanan yakınlık ve benzerlik dolayısıyla müttekârib (birbirine yakın) kelimesiyle adlandırılmıştır (İbn Reşîk el-Kayrevânî, I, 271; Hatîb et-Tebrîzî, s. 183; Mahmûd Fâhûrî, s. 31).

Müttekârib tef’ileleri beşli (humâsî فَعُولُنْ) olan bahirlerdendir. Halîl b. Ahmed’in sisteminde tam ve sahih şekli “feülün” (فَعُولُنْ) tef’ilesinin bir mısradaki dört, bir beyitte sekiz defa tekrar edilmesidir. Uygulamada kullanılan bu tam şeklin bir aruzu ve dört darbı, her iki şatırın sonundaki cüzlerin düşmesiyle elde edilen ve tef’ile sayısı altı olan meczû şeklin ise bir aruzu iki darbı vardır. Buna göre müttekârib bahrinin toplam iki aruz, altı darb tef’ilesi teşekkül etmiş olur. Sekiz tef’ileli beytin darb tef’ilelerinde **a)** hafif sebebin son harfinin hazfî (*kasr*) ve kalan son harfin sâkin kılınması ile ($\text{فَعُولُنْ} \rightarrow \text{فَعُول} \rightarrow \text{فَعُول}$) feül (فَعُول); **b)** son hafif sebebin hazfî ile ($\text{فَعُولُنْ} \rightarrow \text{فَعُو}$) ve buradan da uygulamada (*فَعِل*) feal (فَعِل) tef’ilesi; **c)** hafif sebebin hazfî, kalan mecmû vetidin son harfinin (و) hazfî ve kalan son harfin (ع) sâkin kılınması, yani hazf ve kat’ işlemlerinin birlikte uygulanması (*betr*)

ile ($\text{فَعُولُنْ} \rightarrow \text{فَعُو} \rightarrow \text{فَع}$) fa’ (-) şekilleri elde edilir.

Altı tef’ileli beytin birinci şatırının son tef’ilesi demek olan aruzunda hazf ile feal (فَعِل) ve ikinci şatırının son tef’ilesi demek olan darbında **a)** hazf ile feâl (فَعْل); **b)** betr ile fa’ (-) şekilleri elde edilir. Bu uygulama şöyle gösterilebilir:

A) Tam beyit: **a)** Aruzu ve darbı sahih: $\text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} // \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ}$. **b)** Aruzu sahih, darbı maksûr: $\text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} // \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ}$ (=feâl). **c)** Aruzu sahih, darbı mahzûf: $\text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} // \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ}$ (=feâl). **d)** Aruzu sahih, darbı ebter: $\text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} // \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ}$ (=fa’).

B) Meczû beyit: **a)** Aruzu ve darbı mahzûf: $\text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} // \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ}$ (=feâl). **b)** Aruzu mahzûf, darbı ebter: $\text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} // \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ}$ (=fa’).

Ayrıca gerek aruz gerekse haşivlerde (aruz ve darb dışındaki tef’ilelerde) şu illet ve zihaf kaideleri uygulanabilir: **a)** Kabz ile feülû (فَعُولُو); **b)** hazf ile feâl (فَعْل); **c)** nadiyen şerm ile (kabz ve harm = mecmu vetidin ilk harfinin hazfî) fa’lû (فَعْلُو).

Aruza dair klasik kitaplarda ve bunlara muhteva bakımından sadık kalan yeni eserlerde müttekârib bahrinin yukarıda sayılan vezinlerinin yanı sıra sanatkârların nazım tekniği açısından yaptıkları yenilikler de göz önüne alınarak yazılan eserlerde bu bahrin başka vezinleri de görülmektedir. Celâl el-Hanefî’nin örnekleriyle verdiği bu yeni vezinlerin başlıcaları şunlardır (*el-‘Arûz*, s. 191-208):

1. $\text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} // \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ}$ (=feâl)
2. $\text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} // \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ}$ (=feâl)
3. $\text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} // \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ}$
4. $\text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} // \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ}$
5. $\text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} // \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ}$ [فَعُول =]
6. $\text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} // \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ}$
7. $\text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} // \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ}$
8. $\text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} // \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ}$ [فَعُول], [فَعُول] // $\text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ}$
9. $\text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} // \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ}$
10. $\text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} // \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ} / \text{فَعُولُنْ}$

Kadîm şairler tarafından da kullanılan müttekârib bahrinde kısa ve tek tef’ilenin

tekrarı sebebiyle ritmin seri oluşu yanından mûnis bir nitelik de göze çarpar. Bundan dolayı çağımız şairlerinin kahramanlıkla ilgili şiirlerde ve marşlarda çokça rağbet ettikleri bir vezindir (Mahmûd Fâhûrî, s. 34 vd.). Türk şiirinde bahrin “feülün / feülün / feülün / feülün” ile “feülün / feülün / feülün / feülün” şekilleri daha çok kullanılmıştır. Bunların yanında az kullanılsa da bir tef’ilesi düşürülerek üç feülün ve iki feülün bir feül şekline de rastlanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, I, 428-429; İbn Abdürabbih, *el-İkdu’l-ferîd*, V, 474-477; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Kitâbü ‘Arûzi’l-varaka* (nşr. Sâlih Cemâl Bedevî), Mekke 1406/1985, s. 55 vd., 88-90; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-‘Umde* (nşr. Muhammed Karkazân), Beyrut 1408/1988, I, 269-294; Hatîb et-Tebrîzî, *el-Vâfi fi’l-‘arûz ve’l-kavâfi* (nşr. Ömer Yahyâ – Fahrreddin Kabâve), Dimaşk 1399/1979, s. 183-197; İbn Ebû Şeneb, *Tuhfetü’l-‘adeb*, Paris 1954, s. 87-93; Safâ Hulûsî, *Fennü’t-taktî‘i’ş-şî‘ri ve’l-kâfiye*, Beyrut 1966, s. 183-193; Celâl el-Hanefî, *el-‘Arûz*, Bağdad 1398/1977-78, s. 187-214; Abdürmâz Ali, *el-‘Arûz ve’l-kâfiye*, Musul 1409/1989, s. 87-96; Mahmûd Fâhûrî, *Sefîne-tü’ş-şu‘arâ’, Halep 1410/1990, s. 31-36; Gotthold Weil*, “Arûz”, *IA*, I, 626, 642; a.mlf., “Arûd”, *EI²* (İng.), I, 670, 673, 674, 675, 677; Nihad M. Çetin, “Arûz”, *DİA*, III, 428-430; a.mlf., “Bahîr”, a.e., IV, 484.

TEVFİK RÜŞTÜ TOPUZOĞLU

MÜTEKÂRİBÜ’L-HADİS

(bk. MUKÂRİBÜ’L-HADİS).

MÜTEKAVVİM

(المتقوّم)

Dinen yararlanılması mubah olan veya bilfiil ihraz edilmiş mal anlamında fıkıh terimi

(bk. MAL).

MÜTEKEBBİR

(المتكبر)

Allah’ın isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) biri.

Sözlükte “büyük ve cüsseli, ulu ve yüce olmak” mânasındaki **kiber** kökünün “tefe’ul” kalıbından türeyen **mütekebbir** “büyük, ulu” anlamına gelir. Ebû İshak ez-Zeccâc, mütekebbir kelimesinin masdarını teşkil eden tefe’ul kalıbının “insanın kendisinde bulunmayan bir niteliği varmış gibi göstermesi” şeklinde bir özellik taşıdığını belirtir. Ebû Bekir İbnü’l-Arabî de mü-

MÜTEKEBBİR

tekebbire “kendini büyük ve azametli, başkalarını ise hakir gören” anlamını vermiştir (bk. bibl.). Bu mânalar yergi ifade etmekte olup Allah’tan başka varlıklar için söz konusudur. Mütekebbir, esmâ-i hüsnâdan biri olarak “zâtının ve sıfatlarının mahiyeti bilinmeyecek kadar ulu” anlamına gelir.

Mütekebbir dokuz ilâhî ismin sıralandığı âyette bunların sonuncusu olarak yer alır (el-Haşr 59/23). Kiber kavramı ayrıca on sekiz âyette Allah’a nisbet edilmektedir (bk. KEBİR). Mütekebbir İbn Mâce ve Tirmizî’nin esmâ-i hüsnâ listesinde yer almış (“Du’â”, 10; “Da’âvât”, 82), ayrıca tek bir alma çerçevesinde Hz. Peygamber’e nisbet edilen pek çok sözlü ve fiilî sünnet rivayet edilmiştir (Wensinck, *el-Mu’cem*, “kbr” md.). Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd el-Hudrî’nin rivayet ettiği kutsî hadiste Cenâb-ı Hak azamet ve yüceliğin -kişiyi örten elbisenin kendisine özgü oluşu gibi- zât-ı ilâhiyyesine has olduğunu, bunlardan biri konusunda zâtına rakip çıkana ateşe atacağını beyan etmiştir (*Müsned*, II, 248; Müslim, “Birr”, 136; İbn Mâce, “Zühd”, 16; krş. İbnü’l-Esir, *en-Nihâye*, “ezr” md.).

Kibirleşmenin, eşi ve benzerinin bulunmadığını iddia etmenin hakikatten ve erdemden uzak bir davranış olduğu şüphesizdir. Çünkü her varlık, sahip olduğu imkânlarla kendisinden değil yaratıcının lütfu sayesinde nâil olmuştur ve her yaratılmışın üstünde başka yaratılmışlar vardır. Nihayet bütün izzet, şeref ve yüceliklere bizâtihi sahip bulunan Allah yegâne yüce varlıktır. O’nun kendi yüceliğini (kibriyâ) ifade etmesi hem gerçeğe uygundur hem de bütün yaratılmışların hakiki konumunu belirlemektedir. Ebû Bekir İbnü’l-Arabî ilâhî tekebbürün mânasını “yaratılmışların sıfatlarından münezzehe olmak, azgın ve zalim insanları kahir ve galebesi altına almak” şeklinde ifade etmiştir (bk. bibl.). Gazzâlî kullara yakışan tekebbürün, mânevî hayatlarını olumsuz yönde etkileyecek her türlü dünyevî nimeti hakir görüp bunlara tenezzül etmemekten ibaret olduğunu söyler. Mütekebbir olmaya hak kazanan kimse hayvanların da ortak olabileceği her çeşit aşığı arzu ve hazzı hakir görebilen insandır (*el-Makşadü’l-esnâ*, s. 79).

Mütekebbir âlimlerin genel kabulüne göre Allah’ın zâtî-selbî sıfatları grubuna girer. Ancak “azgınları yenilgiye uğratan” mânasına alındığı takdirde fiilî sıfatların içinde mütalaa edilebilir. Mütekebbir kebir, alî, müteâli, celîl ve kahlâr isimleriyle anlam yakınlığı içinde bulunur.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü’l-Esir, *en-Nihâye*, “ezr” md.; Wensinck, *el-Mu’cem*, “kbr” md.; *Müsned*, II, 248; Müslim, “Birr”, 136; İbn Mâce, “Du’â”, 10, “Zühd”, 16; Tirmizî, “Da’âvât”, 82; Zeccâc, *Tefsiru esmâ’illâhi’l-hüsnâ* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut 1395/1975, s. 35; Mâtürîdî, *Âyât ve süver min Te’vilâti’l-Kur’ân* (nşr. Ahmet Vanlıoğlu – Bekir Topaloğlu), İstanbul 2003, s. 53-54; Hattâbî, *Şe’nü’l-du’â’* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dimaşk 1404/1984, s. 49-50; İbn Fûrek, *Mücerredü’l-Makâlât*, s. 47; Kuşeyrî, *et-Tahbîr fi’t-tezkîr* (nşr. İbrâhim Besyûnî), Kahire 1968, s. 34; Gazzâlî, *el-Makşadü’l-esnâ*, s. 79; Ebû Bekir İbnü’l-Arabî, *el-Emedü’l-akşâ*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499, vr. 35^a-36^a.

BEKİR TOPALOĞLU

MÜTELEMMİS

(المتلمس)

Cerîr b. Abdilmesîh (Abdulzâ) b. Abdillâh b. Yezd ed-Dubâi (ö. 569 veya 580)

Câhiliye devri şairi.

Kendisi Benî Dubey’a’dan, dayıları Benî Yeşkür’den olup soyu Rebîa, Nizâr ve Medad yoluyla Adnân’a kadar uzanır. Kır tasvirine dair bir dizesinde mavi karasinek için kullandığı mütelemmis (ısrarla yiyecek arayan) sıfatı onun için lakap olmuştur. Babası kabilesi içinde putperestlikten Hıristiyanlığa dönen ilk kişidir. Mütelemmis, Muallaka şairlerinden Tarafe b. Abd’in dayısıdır. Şiirlerinde yer alan tasvirlerle dayanarak İzz (Kurrân) vadisinin bir köyünde 525 yılı civarında dünyaya geldiğini söylemek mümkündür.

Mütelemmis, şairliğinin yanı sıra daha çok yaşadığı maceralı hayat hikâyesinin kahramanı olarak şöret kazanmıştır. Amr b. Hind 563 yılında Lahmil’in Hîre kralı olunca sarayının kapılarını şairlere açmıştı. Zamanın ileri gelen diğer şairleri gibi Mütelemmis ve Tarafe de saraya sık sık gidip methiyeleri karşılığında kralın hediyelerine mazhar olanlardandı. Ancak her ikisi de saraya yakınlıkları arttıktan sonra Amr b. Hind’i hicveden şiirler söylemeye başladı. Buna çok öfkelenen kral onları öldürmeye karar verdi. Bunun sarayında olmasını istemediği için de bir plan hazırladı. Kendilerine mühürlü birer mektup vererek lâıyk oldukları hediyeleri almak üzere Bahreyn Valisi Mûka’ber’e götürmelerini istedi. Mükâfat hevesiyle yola düşen Mütelemmis ve Tarafe, Necef yakınlarına geldiklerinde yol kenarında duran ahmak görünümülü bir ihtiyara Mütelemmis’in söz atması üzerine ondan, “Ölüm fermanını kendi elinde taşıyan adam benden daha

ahmaktır” şeklinde bir cevap alınca mektubu açarak muhtevâsından haberdar oldu. Tarafe’nin mektubunu da açtırmak istedi, fakat Tarafe razı olmadı. Mütelemmis mektubu yırtarak Hîre (Kâfir) nehrine attı (Yâkût, IV, 228 vd.). İzini kaybettirmek için Irak topraklarından çıkıp Suriye istikametine doğru gitti. Busrâ’da Gasasine (Benî Cefne) kabilesine sığındı ve 569 veya 580 yılında ölünceye kadar orada yaşadı. Bu olaydan sonra “sahîfetü’l-Mütelemmis” sözü Araplar arasında “ölüm fermanını elinde taşıyan kimse” anlamında darbimesel olmuştur. Şiirlerinden anlaşılacağı üzere zulme ve zillete boyun eğmeyen, mağrur ve âsi bir şair olan Mütelemmis’in kendisi gibi şair olan Abdülmennân (Abdülmédân) adında bir oğlu İslâm’ı idrak etmiş ve Busrâ’da ölmüştür.

Charles Pellat, sahîfetü’l-Mütelemmis hikâyesinin kadîm Yunan efsanelerinden “La lettre de Bellérophon” hikâyesine benzediğini ifade eder. Bu hikâyede Kral Preutes, Yunanlı kahraman Bellérophon’un eline içinde öldürülme fermanı bulunan bir mektup vererek kralın kayınbiraderi Likya Kralı Iopates’e götürmesini ister. Neticede La lettre de Bellérophon ölüm fermanını elinde taşıyan kimse için darbimesel olur (*EI²* [İng.], VII, 763). Tâhâ Hüseyin ve Carl Brockelmann gibi son dönem yazarları sahîfetü’l-Mütelemmis hikâyesinin uydurma olduğunu iddia etmekte, Brockelmann, hikâyeyi Ebû Mervân en-Nahvî’nin uydurduğunu söylemektedir (*GAL Suppl.*, I, 46-47). Halbuki bu darbimesel sahâbi Uyeyne b. Hısn ve Kâdî Şüreyh’in sözlerinde, ayrıca Ferezdak’ın şiirinde geçmektedir (*Divânü şî’ri’l-Mütelemmis*, neşredenin girişi, s. 35-36).

Okur yazarlığı bulunmayan Mütelemmis, az fakat mükemmel şiir söyleyen (mukillün muhkimûn) dört Câhiliye şairinin birincisidir (diğerleri Müseyyeb b. Ales, Selâme b. Cendel ve Husayn b. Hümâm’dır). Şiirlerinde orijinal fikir ve tasvirlerle rastlanır. Cumâhî’nin, şiirleri az olması yüzünden Mütelemmis’i yedinci tabaka şairleri arasında sayması isabetli görülmez. Hiciv, hikmet, itâb ve fahr temalarında başarılı örnekler veriyse de en çok hicivleriyle, özellikle de Amr b. Hind’e yönelik olanlarıyla şöret kazanmıştır. Bazı şiirlerinde Arap yarımadasının doğusunda yaşayan kabileler arasındaki savaşlara temas eder. Çok gezdiği ve dolaştığı yerlere Farsça ve Rumca kelimelere rastlanmaktadır. Amr b. Huney, Düreyd b. Simme, Amr b. Şe’s, Ferezdak ve Beşşâr b. Bürd gibi şairler ondan